

BUDA ÉS PEST 1602—1603-IKI OSTROMA.

(Egy szöveggéppel meg egy képmelléklettel.)

Második, befejező közlemény.¹ —

Buda 1602-iki ostromának feladásakor Mátyás főherczeg azzal a fogadalommal oszlatta el seregét a vár alatti táborában, hogy új ostromát — vezérkarának véleménye szerint — már 1603 április havában megkezdi, mikor a töröknek még nem lehet sok hada körülte.² Ámde a ki a császári udvar viszonyait s főleg az udvari kamara szánalmas pénztelen helyzetét ismerte, tisztában volt vele, hogy ez csak jámbor szándék marad s az új korai hadjárat mindenfelé nagy garral hirdetett terve nem valósul meg. Pedig a hadjárat folytatását nemcsak az ország becsülete s a keresztény világ érdeke kívánta, de a márczius közepén megnyílt pozsonyi országgyűlésnek még a pozsonyi magyar kamara is olyan indokolással ajánlotta, hogy ha már Pest, Isten különös kegyelméből visszafoglaltatott, Buda ostroma sem maradhat el.³ De a hadi készülétek megindítása már csak azért is kívánatos lett volna, hogy a pesti erőd fizetetlen őrségébe vele egy kis bizalmat öntsenek azután a sok izgalom és

¹ Tanulmányom e részében azokat az adatokat is értékesíttem, melyeket az elmúlt nyár folyamán a bécsi levéltárakban gyűjtöttem, a melyek pedig közülök az 1602-iki események ismeretét bővítik, külön összefoglalásban dolgoztam fel.

² A budai táborban 1602 november 2-ikán tartott hadi tanács végzése, Giacomo Serra pápai hadbiztos id. 1602 november 6-iki jelentésében; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 50. l.

³ Magyar országgyűlési emlékek X. k. 101. és 161. lapján, 1602 december 17-ikéről.

nyomorúság után, a mit elfoglalása óta elhanyagoltatásuk s a törökök kiesapásai miatt szenvednie kellett. Így pl. még 1602 december havában néhány sajka eleségüket rabolták el,¹ mikor pedig a Duna befagyott, olyan éhséggel teleltek, hogy «ebet, macskát mind ötték»² tavaszig, midőn vizen újra kényelmesebben élelmezhatték magukat.³

Közben, a bekövetkezett 1603-ik év január közepén a törökök azt a 40 szekéryi élést is elfogták, melyet Esztergomból indítottak a pesti őrség megsegítésére, mire kétezeren kirohantak a várból és egy közeli erdőben folyt csatározással szerencsésen visszavették tőlük.⁴ Rá egy hónapra a budaiak Pestet támadták meg, de visszaverettek, sőt három nap mulva Lehner százados 60 muskétással átkelve a Dunán az egyik budai melegfürdőben időző törökökre csapott s mind egy szálig levágta őket; csupán a nőket kímélte és hagyta menekülni. Erre a várbeliek társaik segítségére sietvén, a mieinket a pesti oldalra is követték s az üldözött Lehner szorultságát látva, Schmid kapitány néhány ágyút küldött ki támogatására, melyekkel aztán sikerült elűznie őket Pest falai alól.⁵ Márczius elsején a törökök újra bombázni kezdték a Gellérthegyről a pesti erődöt,⁶ mire őrsége viszonzásul Budavárát lődözte, még pedig olyan jó eredménnyel, hogy egyik tüzgolyójuk felgyújtván a lőporos-szint, robbanásától a vár körfala 15 ölnyire leszakadt és két béget is megölt. Ennek hírére Althan ezredes 1000 német gyalogos, 100 huszár és 200 hajdú élén éjjel Buda alá lopózkodott, de a törökök 70 lovasa észrevette negyedmér földnyire közeledett előőrseit és ámbar vitézül hadakoztak s nagyrészt levágták, a várbeliek ágyú-

¹ Ortelius id. krónikája 578. l.

² Illésházy följegyzései 113. l.

³ Azért ügylatszük ennek is sok akadálya volt, mert a prágai veleneczei követ még 1603 április 7-ikén is az őrség éhezéséről szól; a Magyar országgyűlési emlékek id. X. k. 136. lapja 1. jegyzetében.

⁴ Ortelius krónikájának 1604-ben megjelent *Continuatio*-ja 2. lapján, melyre alábbi idézeteink is vonatkoznak.

⁵ Ugyanott, a 3. lapon.

⁶ Dilich (Schäfer) Vilmos: *Ungarische Chronica* (Cassel, 1606.) 352. l.

zása hamarosan visszaüzte Althant¹ e kalandos vállalatából, melynek előreláthatólag úgy sem lett volna semmi sikere.

Kisebb-nagyobb csatározásokkal telt el az egész tavasz — a mi másként nem is lehetett — s valahányszor a pesti őrség eleséget kapott, mindig meg-megújultak az összecsapások az egymás pusztítására hivatott két viaskodó fél között. Nevezetesebb volt e csete-paték közül az, mely május végén folyt le a Margitsziget irányában, abból az alkalomból, hogy a törökök nyolcz sajkával el akarták fogni azt a hajót, mely a mieinknek bort és sört hozott; meg az, midőn június elején megtámadták azt az 500 katonát, kik az Esztergomból küldött eleséget kísérték.² A folytonos örködésben és önvédelemben kimerült pesti őrséget végre július 10-én *Mersperg*³ János Frigyes ezredes váltotta fel, Váczról hozott hat zászlóalj gyalogságával és Trautmannsdorf 500 lovasával. Velük jött a két kerületi kapitány is: Nádasdy Ferencz huszáraival és Thurzó György hajdúival, kik az élés-szekereket kísérték be és a budai várból s a gellérthegyi erődből folyt ágyúzás mellett is sikerült az erősségbe bejuttatniok, a Dunán jött eleséggel együtt, bár ebből egy hirtelen szélvihar néhány hajót a partra hajtott és elsüllyesztett vagy átáztatott.⁴

Ennyi volt mindaz, a mi Pest körül és érdekében jó felesztendő alatt történt, a nélkül, hogy bármi tényleges nyoma lett volna a Buda visszavívását czélzó nagyobbyszerű hadi készületeknek. Beszélni ugyan sokat beszéltek róla a prágai udvarban, mert Rudolf császár-király — bár maga soha háborúban nem járt — legszivesebben háborúról szeretett beszélni s vallásos rajongásból is csüngött a pogány elleni harc folytatásának eszméjén. De ez eszme megvalósítására czéltudatos intézkedések alig történtek s az országgyűlésen megszavazott hadi segélyből sem lehetett idejére sokat remélni. Ennek legfőbb oka a pénzhiány volt, hiszen az udvari kamara már 1601

¹ Ortelius id. krónikája 4. l.

² Ugyanott, 11. és 13. l.

³ Ez azonos a tanulmányunk első részében (a 70. lapon) 1602 november 2-ika alatt említett Mersperggel, kinek nevét sokszor Mörsburgnak is írták az egykorúak.

⁴ Ortelius krónikája 15. l.

óta állandó deficizzel működött, minek folytán évekre előre beszédette az adókat; a folytonos háború s az elhanyagolt földek rossz termése következtében pedig nemcsak az élelem drágult meg, de a katonák zsoldja is emelkedett.¹ Ám mindezekkel nem törődve Rudolf örült módon költekezett: ágyasaira, törvénytelen gyermekeire és műtárgyakra, melyekért nem sajnált semmi pénzt. Mikor azonban kitudódott, hogy ezekre a begyűlt hadisegélyt és adókat is elpazarolta, a prágai spanyol követ maga tanácsolta bizalmasan urának, hogy ne küldje el a már felajánlott segélyt.² Nem is érkezett meg idejére e hadjárat folyamán s még a szentszék támogatása sem volt valami nagy, habár VIII. Kelemen pápa Giacomo Serra hadbiztost az idén is újra elküldte.³

A császári udvar lanyha, bátortalan magatartásának azonban az anyagiakon kívül számos egyéb oka is volt. Ilyen első sorban a hadi tanács tagjainak marakodása és egymásra való féltékenysége, a mik miatt soha egyöntetű és jóravezető határozatot hozni nem tudott; sőt megesett, hogy néha még ülést sem tarthatott, mert vagy az elnök fölényét tagadta meg egyik-másik tagja, vagy pedig olyan akadt köztük, a kivel valamilyik duzzogó tanácsos érintkezni s egy asztalhoz ülni sem akart.⁴ Az elégedetlenek közt feltűnő volt különben a protestánsok nagy száma, kik napról-napra erősödve, szövetségre léptek egymással, hogy ellentálljanak annak az udvari irányzatnak, mely a katonai főbb tisztségeket és méltóságokat katolikus tisztekkel töltette be. További bajt a hadvezetőségben működő idegen s kivált olasz tisztek áskálódása, szenvedélyessége és

¹ Egykorú tudósítás alapján *Stieve Felix*: Die Politik Bayerns II. k. (München, 1883.) 712. l.

² Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai III. füzet (Budapest, 1901.) 124. számú kivonata San Clemente prágai spanyol követ 1603 augusztus 16-iki jelentésének.

³ Serra 1603-iki magyarországi küldetésének aktái nem maradtak fenn a vatikáni levéltárban oly teljességben, mint az 1602-ik évek s különben is későn érkezett a táborba.

⁴ Thurn Ambrus Grazban kelt 1603 augusztus 26-iki sorai nyomán; *Stauffer Roswurm*rol írt id. életrajza 118. l.

irigykedése okozott. Ez késleltette az idei hadjárat megindítását is leginkább. Az udvar ugyanis legkiválóbb hadvezérét: Bastát akarta volna legszivesebben a magyarországi hadak fővezérévé tenni, csakhogy ő a székelyek fölkelése miatt nem hagyhatta el Erdélyt, mely akkor teljesen felszabadult volna a császári hatalom alól. Így aztán Rudolf császár június 5-ikén újra régi kedvencét, Ruswormot nevezte ki tábornaggyá,¹ kit viszont Mátyás főherceg gyűlölt. Ez a kinevezés későn történt ugyan, de még mindig elég korán lett volna, ha a marsall rögtön táborba szállhat vala. Csakhogy erre nem nyílt egyhamar kilátása. Hiszen bár Rusworm azonnal szétküldte a főtiszteket seregszerzésre s a magyarokon kívül 20,000 gyalogost és 5000 lovast remélt, ez a had — számítása szerint — augusztusnál hamarabb nem gyűlhetett össze.² Így is lett. Maga Rusworm augusztus 2-ikán indult le Bécsből³ s hatodnapra ért le Hoffkirehen György András ezredessel Esztergomba,⁴ hogy onnan vezesse a hadműveleteket és kíséresse figyelemmel az ellenség mozdulatait. Hadainak nagy része azonban hetek óta Bécs körül táborozott, mert a hadvezetőségnek még augusztus végén sem volt annyi pénze, a mivel az ágyúkat és lőszert táborba indíthatta volna. Ezért a haditanácsosok eleve elhárítottak magukról az ebből következő bajok miatt minden felelősséget, annyival inkább, hogy zsoldra már ekkor — mikor még meg sem indult a sereg — majdnem két millió forint kellett volna.⁵ Pedig ez összegből még hiányzott a szükséges élel ár, holott a magyar végházak oly nyomorúságos helyzetben színlődtek, hogy még hat napi eleségük sem volt.⁶

Ily körülmények közt nagy erőfeszítésébe és erélyébe került

¹ Stauffer id. m. 115. l.

² Rusworm 1603 június 21-iki panaszkodó levele nyomán; Stauffer id. m. 116. l.

³ Giacomo Vendramin prágai velencei követ 1603 augusztus 11-ik. tudósításából; a bécsi udvari levéltár «Dispacci di Venezia» 33. kötetében.

⁴ Ortelius id. krónikája 18. l.

⁵ Thurn Ambrus 1603 augusztus 26-iki bécsi jelentéséből; Stauffer id. m. 119. l.

⁶ Rusworm bizalmas jelentése Boden Vilmoshoz, ennek 1603 július 17-ikén irt levelében; Stieve id. m. II. k. 713. lapja 5. jegyzetében.

Ruswormnak elérnie, hogy leszállítsa nagynehezen összeverődött seregét Buda alá és környékére s legalább Esztergomot védhesse meg a török esetleges ostromával szemben, miután szándékáról és idei haditervéről semmi bizonyosat nem tudhatott.¹ Augusztus 21-ikén ütött tábornak a Bécsből lejött sereg egyik része Esztergom mellett a Dunaparton,² míg a másik Buda felé készült. Ezenkívül Ruswormnak Komáromban és a váci szigeten is tábora volt, melynek népét hidépítéssel foglalkoztatta addig is, míg a csatározások megindulnak. Négy hidat vetettek a Dunára, még pedig Győrött, Komáromnál, Pest előtt három puska lövésnyire, meg Vácznál, a mely leghamarabb elkészült. Ezen közlekedve immár könnyebben megfigyelhették a török mozdulatait, melyekről napról-napra a legváltozatosabb részleteket hallották. Legfontosabbja ezeknek a Budavárában uralkodó drágaságról és eleséghiányról szólt. Megerősítette ezt az is, hogy 85 kozák nem akarván a szűk élelmezés miatt tovább szolgálni a tatár kánt, fényes nappal zászló alatt kivonult a várból és ajánkozott Kolonich³ Seyfried ezredes szolgálatára. Hanem a hadakozás megkezdését késleltette az a körülmény is, hogy a török — július eleje óta — a komáromi táborban tárgyalta a békét.⁴ Ennek persze az volt igazi, de leplezett czélja, hogy húzza-halaszsa vele az időt,⁵ mely alatt élelmet hozó hadai felérkez-

¹ Stauffer id. m. 125. l.

² Ortelius id. krónikája 18. l.

³ Miként leveleiből látjuk, legtöbbször így írja alá nevét: S. v. Kolonitsch.

⁴ Ezt Memhet szerdár pasa már május eleje óta óta sürgette Althan esztergomi kapitánynál, a ki fel is terjeszté kívánságát a prágai udvarba, de megjegyezte, hogy ne bízzanak benne, mert a pogány szándéka nem őszinte. A készületlen udvarnak kapóra jött azonban a dolog és békebiztosokul Szuhay István egri püspököt, Nádasdy Ferencz kapitányt, Molart János hadi tanácsost és Althan Adolf ezredest nevezvén ki, július 2-ikán értek le Komáromba, hol hetekig ültek tétlenül s hitegette őket a török a legravaszabb módon, míg végre is elszállingóztak és október végén már csak Szuhay tárgyal egyedül a török követekkel, kikkel soha semmire sem lehetett menni. (A czéltalan béketárgyalások aktái alapján; a bécsi állami levéltár *Hungarica* és *Turcica* osztályában.)

⁵ Ezt a biztosok is észrevették s megírták a prágai udvarba, honnan végre 1603 augusztus 30-ikán rendelte el Rudolf császár Mátyás főherczeg-

nek Budára. Ámde ezt Rusworm is belátta s ezért 16-ikán elbocsátván a török követeket,¹ hajdúi egy részét Buda alá küldte a Duna partjára, hogy megakadályozzák a török seregek jövetelét. Bécsből ezalatt leérkezett hajókon a tüzérség felszerelése: 30 ágyú — köztük 12 nagy faltörő — meg egy rakás lőszer,² épp, mikor híre jött, hogy a török elesége már a mohácsi szigetre ért,³ hada pedig Eszéknel javában építi a hidat. Ezt vagy legalább a török átkelését a marsall hamarosan csak úgy gátolhatta meg, ha vizen szállítja le hadainak egy részét. Így Rusworm gróf Sulz és Althan ezredeseket 3000 muskétással s a komáromi hajdukkal és németekkel bárkára rakatta,⁴ míg Kolonich a Dunaparton indult lefelé 3000 lovassal és néhány gyalogezreddel.⁵ Tizenhat mérfölddel Buda alatt Szerdahelynél, Szekszárd közelében — hol a Sárvizen a törökök hidat vertek⁶ — akadtak rá Murád basa 6—8 ezer főnyi elsáncolt seregére,⁷ melyből 600—700 emberüket levágván, elfogták a szekszárdi béget és elragadtak tőlük 200 foglyot, meg három zászlót:⁸ a basa véres

nek, hogy hagyják abba a béketárgyalásokat és Rusworm készüljön a fegyveres ellenállásra; ugyanott, Turcica.

¹ Elbocsátásuk napját Ortelius jegyezte fel, id. krónikája 19. l.

² A vázai táborban írt 1603 augusztus 12-iki olasz tudósítás, 1603 szeptember 6-iki velencei jelentésből; a római vatikáni könyvtár kéziratára *Urbinate* 1071. kötetében.

³ Ortelius id. krónikája 20. l.

⁴ Kiadatlan római olasz forrásunk 70 bárkáról szól, de nem hihetjük, hogy ennyi felesleges hajója állott volna rendelkezésére, mikor Istvánfi is (id. m. 491. l.) csupán néhány kétsor-evezősről szól.

⁵ Így egyeztetem össze két különböző római olasz jelentésünk amaz adatát, hogy a császáriak ereje 16,000 főnyi volt, a mit kissé túlzottnak tartunk.

⁶ Ezt Istvánfi állapítja meg ily pontosan (id. m. 491. l.) és említi Szamosközy István is Összes munkái IV. k. 208. lapján, míg a többi források csupán Eszék körüli hidról szólnak. — A tizenhat mérföldnyi távolságot szintén ez egykorú források említik.

⁷ Így írjuk, mivel Ortelius hatezerről, kiadatlan római olasz jelentéseink 8-9 ezerről beszélnek.

⁸ Az esztergomi táborból Bécsbe, 1603 augusztus 30-án ért tudósítás nyomán, 1603 szeptember 13-iki velencei jelentésből; a római vatikáni könyvtár id. *Urbinate* 1071. kötetében és Vendramin prágai velencei követ 1603 augusztus 18-iki jelentése; a bécsi id. *Dispacci* 33. kötetében.

zászlóját meg egy nagy aranygombos zászlót s két taraczkot. Aztán felgyújtották a hidat, melyet a törökök előbb elszakítottak, a mi olyan kavarodást idézett elő, hogy ha Kolonich sajkás hajdúi idejében elő nem kerülnek, a keresztények mind egy szálig elvesznek.¹ Majd futást tetteve, a pogányokat egy szűk be-
vágásba csalták, hol másik százat öltek meg közülök. E bátor kettős rajtaütésben, melyben a mieink mindössze 200—300 embert vesztek,² Kolonich újra életveszélyben forgott. A hidról ugyanis lovastól a sárba esett,³ melyből azok a kozákjai húzták ki, a kiket nemrég saját zsoldjára fogadott fel.⁴

Győzelmük teljes kihasználását megzavarta azonban a muskétások fegyelmetlensége, a miért végső elkeseredésében két kapitányukat Sulz maga lőtte agyon, nem törődve a veszéllyel, hogy katonái rátámadnak s megbosszulják magukat rajta. Ez ugyan nem következett be, de szigora oly levertséget okozott, hogy nem is kisérhették tisztességesen Kolonichot visszavonulásában, a mely szeptember elején Váczig tartott.⁵ minthogy Buda alatt nem lett volna bátorságos megvárni a török sereget. Ez Lala Mohammed basa vezetésével közeledett, kit Buda tavalyi megtartásában szerzett érdemeiért előbb harmadik veziri rangra emelt s utána magyarországi szerdárá tett a szultán.⁶

¹ Ortelius id. krónikája 21. l. és Istvánfi id. m. 491. l.

² A minoriták ausztriai provinciálisának Bécsből írt 1603 szeptember 6-iki levele (a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötetében) és Vendramin prágai velencei követ 1603 szeptember 8-iki jelentése; a bécsi id. *Dispacci* 33. kötetében.

³ Istvánfi id. m. 491. l.

⁴ E csata napját pontosan nem tudjuk, mert Vendramin prágai velencei követ már augusztus 18-ikán ír róla, de Ortelius krónikája szerint e hadi vállalatra Rusworm augusztus 29-én indítá embereit s viszont bővebb részletek csak augusztus végéről és szeptember elejéről szólnak; a miért azt hisszük, hogy a vállalat két eseménye közt mintegy kétheti idő telt el.

⁵ Esztergomi 1603 szeptember 5-iki tudósítás, velencei 1603 szeptember 20-iki újsághírbe foglalva; a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1071. kötetében.

⁶ Pecsevi török történetíró nyomán; a *Századok* 1892. évf. 406. l.

A török jövetele hírére Rusworm is felszedte szeptember 17-én táborát és Sulz ezredest előre küldvén,¹ a pesti erődön alól egy mérföldnyire helyezkedett el a Dunaparton (a mai Soroksárnál lejjebb), a Csepelsziget felső vége irányában, melyet — hidat vervén reá — rögtön meg is szállottak.² Két nap mulva a török had is megérkezett³ s a budai oldalon ütött tábor mintegy 40,000 főnyi emberével, egy mérfölddel alább a mienknél, a mai Ercsi és Ráczadony közt. Másnap reggel rögtön megkezdte Budavára élelmezését, a miben Rusworm — kevés hadi erejével — meg sem kísérelhette megakadályozni, még csak ágyúlövésekkel sem, a mivel úgy sem sokat árthatott volna. Ekként öszvéreken, lovakon és tevéken három napig szállították az eleséget, harczost és löszert — a keresztény csapatok szemeláltára — a várba, melyet oly bőven elláttak, hogy a marsall és főtisztjei nem is gondolhattak többé ostromára s így csak Pest megtartására törekedtek, melynek erődjét pedig a hadvezetőség előbb fel akarta robbantani.⁴ A budai őrségnek egyébként nagy szüksége volt erre a felfrissülésre, minthogy már lóhúson élt s még annak is 24 pénzen mérték fontját, akkora lett a drágaság;⁵ a budai basa pedig minden szekér búza után négy magyar arany forint jutalmat adott árán felül a parasztoknak, kik e jó fizetségért titokban be is vitték termésüket a várba, a mikor rajta nem vesztettek.⁶

Rusworm hírt adván a török had megérkezéséről a bécsi

¹ A pesti táborból Prágába ért ember elbeszélése nyomán Vendramin prágai velencei követ 1603 szeptember 29-iki jelentéséből; a bécsi *Dispacci* id. 33. kötetében.

² A Csepelt ekkor általában *Adonyi* szigetnek nevezték, csupán egyik tábori olasz jelentésünk mondja *ráczevelei* szigetnek; s egy másik csepelinek, miként ma nevezik.

³ A bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában őrzött és Locatellohoz intézett 1603 szeptember 30-iki tábori névtelen olasz jelentésből, a mi azért fontos, mert eddigelé úgy tudtuk, hogy a török jött fel előbb, szeptember 7-ikén; a mi Stauffer id. m. 125. lapján szintén hibás.

⁴ Az id. 1603 szeptember 30-iki olasz tábori jelentés nyomán.

⁵ Az id. velencei 1603 szeptember 20-iki ujsághirből.

⁶ Velenczéből 1603 szeptember 27-én továbbított szeptember 13-iki bécsi tudósításból; a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1071. kötetében.

hadvezetőségnek, végre az is megkezdhetette a csapatok táborba szállítását, abban a sorrendben, a mint azok külföldről megjöttek. Így érkezett Bécsbe szeptember 10-én — általános felütést kelteve — gróf *Hohenlohe* György Frigyes 1500 főnyi válogatott pompás nemesi frank lovashada, benne öt-öt német és flaming hosszú puskás zászlóaljjal, hét birodalmi gróf vezérelte alatt; 12-én Germanico *Strassoldo* 3000 olasz gyalogosával s utána *Gaisperger* Frigyes ezredes a bajor fejedelem segédhadával,¹ melylyel 23-ikán indult le hajókon.² Így persze 10–12 napnál hamarabb egyik sem juthatott le Buda alá, hol oly nagy szükség volt rájuk. Szeptember 21-én Hohenlohe jött meg a szentendrei (helyesebben káposztásmegyeri) *felső* táborba³ s midőn másnap gróf Zollern lovaspuskásai száz huszárral eleséget kísérték a Pest alatti *alsó* táborba,⁴ 1500 török átkelven a Dunán, megtámadta őket, de visszaverték s 150 emberüket le is kaszabolták,⁵ míg egy másik 400 főnyi csapatot (23-án) Thurzó György kapitány vármegyei 200 puskás lovasa futamított meg és vágott le.⁶ Mikor aztán lassanként a többi csapatok is megöttek, Rusworm marsall a mellékelt térrajzunkon látható alábbi módon helyezte el hadát.⁷

Megszállván a szentendrei szigetet,⁸ Buda felé eső alsó végébe Kolonich Ferdinándot rendelte öt zászlóalj Landsknecht-

¹ Egykorú olasz tudósítás; ugyanott.

² Vendramin velencei követ id. 1603 szeptember 29-iki jelentéséből.

³ Így nevezi Thurzó György Érsekújvárról írt 1603 szeptember 24-iki levelében; Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, czobor-szentmihályi Czobor Erzsébethez II. k. (Budapest, 1876. 82. l.)

⁴ Ezt a távolságot Thurzó határozta meg így; id. helyén.

⁵ Ortelius id. krónikája 23. l.

⁶ Thurzó id. levelében; Levelei II. k. 83. l.

⁷ E félméternél nagyobb (35×52 cm. terjedelmű) vízfestésű, pontos rajz — melynek kicsinyített hasonmását bemutatjuk — a keresztyének pesti táborában készült, a honnan Serra pápai hadbiztos küldte meg Aldobrandini Péter biborosnak Rómába, hol azonban a vatikáni levéltár rendezésekor *hibásan* az 1602-iki jelentések közé jutott s található ma is (Serra 1602 november 6-iki leveléhez csatolva) a Borghese-levéltár III. 69. a. kötete 41. lapjaként beszámozva.

⁸ Ezt ekkoriban Váci-szigetnek is nevezték.

tel s néhány ágyúval, egy hirtelen hányt háromszögű erődbe, a sziget közepére pedig a későn érkezett Gaisperger bajor ezredét.¹ Ezenkívül körülsánczoltatta Szentendrét s a sziget mindkét partját — október elején — hajóhiddal kötvén össze, külön hidat veretett Kolonich tábora részére is, mely hidak között a Duna két partját markotányosok hajói lepték el. A főhad a Pest alatti alsó táborban sánczolta el magát a Dunaparton, hol a markotányosok kettős sora mögött három szakaszban a marsall serege s a lovasság helyezkedett el, háta mögött pedig a második sorban Pezzen, Mersperg, Ehrgott, a morvák és Hoffkirchen ezrede, melyeknek védelmére négy kis földerdődel ellátott sánczot vontak. A marsall sátra irányában hajóhid kötötte össze ezt a táborot a szigettel, melynek nyugati felső végére egy ötszögű erődöt építve, azt a hidfő védelmével együtt Sulz gyalogezredére bízták, míg Strassoldo a sziget túlsó partján valami régi kastély dűledező falai körül telepedett le,² melyet elsánczoltak és pár ágyúval biztosítottak.

A Csepel-sziget közepe irányában elterülő szigetet³ a török biztosította magának két hajóhid által, melyeket illő őrséggel védett, míg tábora vele szemben a budai oldalon terült el jó távol Buda és a gellérthegyi erőd alatt, melyet újra megerősítettek, míg a keresztény kézben lévő pesti erődöt (augusztus eleje óta) Römer Lukács ezredes védelmezte 1500 főnyi tiroli őrségével.⁴

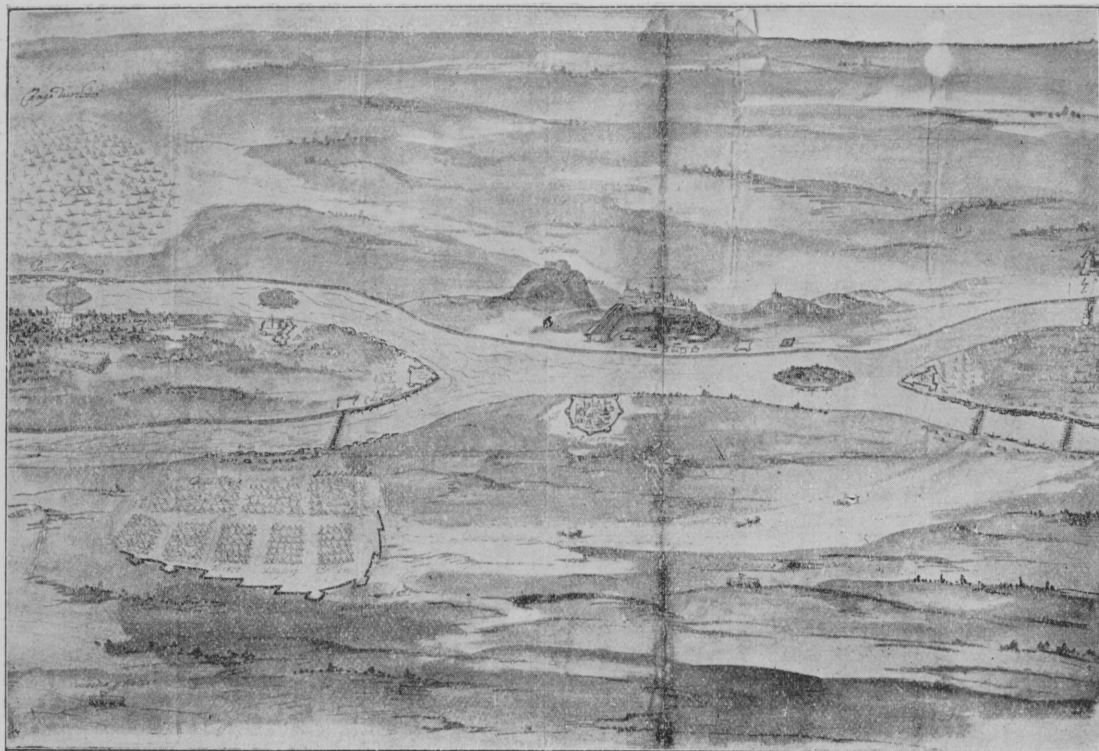
Így állott szemben egymással farkasszemet nézve a mérkőzésre készülő két sereg, melyek közül a töröké határozottan előnyben állott a keresztényeké fölött, melynek tétlenül kelle

¹ Ezt (Ciancherotti Istvánnak a Pest alatti táborból 1603 szeptember 30-án írt jelentése szerint) október 1-ére várták; eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

² Ciancherotti fenti s az 1603 szeptember 30-iki id. névtelen olasz jelentése szerint; talán azon a helyen, hol ma a János-kápolna áll.

³ Ez vagy a Haros sziget, vagy az a lejobb fekvő, mely a katonai térképen ma is névtelen.

⁴ Pestet a tavaszon át Mersperg lovag őrizte, a ki 1603 július 21-én még onnan ír (a bécsi állami levéltár Turcica osztályában), de augusztus elején Sulz ezredes Römer ezredével váltotta fel; Vendramin prágai velencei követ id. 1603 augusztus 11-iki jelentésében.

Buda és Pest térrajza 1603 október elején.

néznie, miként élmezze szeme láttára Budavárát s készül a támadásra. Szerencsére szeptember 24-én iszonyú zivatar tört ki, a mi harmadnapig jóformán meg sem állott, úgy hogy 26-ikáig semmit sem lehetett kezdeni.¹ Hanem e napon a török 50 tevéen és öszvéren újból eleséget és löszert szállított a budai várba,² este pedig egy lovas pribék átusztatván a Dunán, elárulta Kolonich Seyfriednek, hogy másnap támadni készül.³

Ez igaz is volt, a mennyiben híre jövéen, hogy a török 27-ikén hidat vert az adonyi [Csepel] sziget tulsó ágára, éjjel a mieink a szigetre vonultak, de ott kitünt, hogy a hidat a kis szigetre vetette, hogy legelőt meg fát biztosítson magának vele; úgy hogy 50—60 lövés után vissza is húzódtak ismét, annyival inkább, hogy az olasz gyalogság épp aznap jött meg s azt a marsall a szigeten helyezte el. Éjjel azonban a török csakugyan áthozta valami 10,000 emberét a szigetre, bárkákon és sajkákon, mivel innenső — vagyis a kis szigetről az adonyira néző — hidjuk még nem készült el⁴ és a török jó sokáig el sem tudta készíteni. Seregéből 3000 janicsár, 7000 meg lovas volt, a nándorfejevári bég vezetése alatt, a ki aztán ágyúit a sziget egyik magaslatán — talán a 109 méternyi Zsámihegyen — sánczolván el, fedezte többi serege felvonulását.⁵ Erre Rusworm meglepetéstől felve — mindjárt a török kém kijelentése után — Strassoldo olasz ezredét eddigi helyéről a sziget innenső, Pest felőli oldalának védelmére rendelte;⁶ maga pedig az éj leple alatt (hajnali két órakor) szintén átvonult a szigetre hat gyalogezreddel és egész (nyolcz ezrednyi) lovasságával s hadát 28-án reggel 8 órakor sűrű ködben a következő módon állította fel négy csapatban csatarendbe:

1. csapat: 12 zászlóalj huszár, négy zászlóalj puskás lovas

¹ Ortelius id. krónikája 24. l.

² A pesti táborban írt 1603 szeptember 29-iki eredeti olasz tudósításból, mely Bécsen át október 18-án jutott Velenczébe s küldetett szét írott újság gyanánt; a római vatikáni könyvtár *Urbinate* 1071. kötetében.

³ Ortelius id. krónikája 25. l.

⁴ Az 1603 szeptember 30-iki id. névtelen olasz tábori jelentés nyomán.

⁵ A velencei id. 1603 október 18-iki olasz tudósításból.

⁶ Ciancherotti id. 1603 szeptember 30-iki leveléből.

vallon, négy cseh és két zászlóalj kozák, Kolonich vezetésével. 2. *csapat*: 1000 morva, 500 rajnai lovas, Mersperg, Hoffkirchen és Sulz ezredesekkel, Pezzen ezredes alatt. 3. *csapat*: Az osztrák és morva gyalogezredek, négy zászlóalj Kolonich-féle s 1000 cseh lovassal. 4. *csapat*: Hohenlohe 1500 lovassal, Ehr Gott ezredével.¹

Hogy meglepje az ellenséget és meggátolja egész hadának átszállításában, Rusworm támadásra készült. Szent-Mihály napjának vigiliája volt, őszi ködös idő, mely vállalkozásának kedvezni látszott. Délig menetelt a sziget hosszában lefelé, a míg ráakadt a török előcsapatjára: 1500 főnyi félelmetes vitéz arab lovasra, a rettenthetetlen bátorságú karajazigokra² vagyis szerecsenekre, kik ingujjra vetkőzve, majdnem meztelenül harcoltak parittyával³ és görbe kardjukkal. A mieink előcsapatjait *Nádasdy* Ferencz kapitány alkotta magyar lovasaival, kitartóan viaskodván velük, míg Kolonich és Thurn német lovasságukkal segélyükre nem érkeztek.⁴ E délelőtti csatározásban azért mindössze 22 vallon pusztult el s a török még az orrokat és füleket is levagdostván, diadalittasan valami 15 katona megcsönkített testét mutatta fel mieinknek, elrettentő példának. Ekkor délben megindult a gyalogság is, hátvédül az olasz ezreddel. Erre a török, a ki ennyi erőre nem számított, kezdett a part felé húzódni s egy szőlőben helyezkedett el, kitűnő védett téren, úgy hogy lovasságunk nem is birt vele elbánni. De a mint a gyalogság megjött, Pezzen nekik rontott és Mersperggel együtt kiűzte őket, s hídjuk nem lévén kész, a Dunának szaladtak, a lovasok meg a sziget belsejébe.⁵

E csatározás d. u. félháromtól négy óráig tartott s benne

¹ Ortelius id. krónikája 25. lapján, az olasz tábori tudósítások adataival összegeyztetve; de érdekes, hogy míg Ortelius a vallonokat említi elsőnek, az 1603 szeptember 30-iki id. névtelen tábori olasz tudósítás külön kiemeli, hogy legelől a magyar huszárok haladtak.

² Istvánfi nevezi így őket, id. históriájában.

³ Ezt Thurzó említi 1603 szeptember 28-iki Ujvárról írt levelében, melynek tanúsága szerint ő nem vett részt ebben a csatában, mivel csak utána két héttel hívta Rusworm marsall táborába; Levelei II. k. 86. l.

⁴ Ezt a becses adatot Istvánfi jegyezte fel; id. m. 492. l.

⁵ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen olasz tábori jelentésből.

a török 2200 embert vesztett. De felfrissülvén, tovább folytatta a harcztot.¹ A sziget magaslatáról t. i. a biboros Murad basa lőtte négy ágyúból a mieinket, a hegy alatt pedig a szultán megbékült, lázadó *Ázsiai diákja*² küzdött kitartóan. De mialatt 300 embere a csatamezőről egy nagy sajkán menekült, Rusworm három ágyú tüzelésével sülyeszté fenékre. Hanem mikor elesni látták a nándorfejevári és szendrői basát, meg az ázsiai lázadók vezérét, Dervis basát,³ a többi is hanyatt-homlok szabadult a halál torkából, hogy aztán esetleg a Dunába fuljon. Így pusztult el 1500 janicsár a csataterén s ugyanannyi a vízbe fulva, összesen mintegy 5000 ember, míg a keresztények vesztesége kevés halott és 150 sebesült, meg 30 ló volt.⁴ A török egyúttal a Gellérthegy alatti sánczból is lövette a tábor, de a marsall ágyúi elhallgattatták.⁵ Egyébként míg a csata folyt, a táborban

¹ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen tudósítás nyomán, elentébben Istvánfival, a ki szerint a csata virradtig tartott, mi azonban merő képtelenség.

² Így nevezi Thurzó egyik 1602 szeptember 12-iki levelében; Levelei II. k. 31. l. Latinul meg olaszul rendszeren így nevezik: Niger Scriba, il Scrivano.

³ Naima nyomán, Hammer id. m. IV. k. 337. l.

⁴ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen jelentés és egy 1603 október 6-án a csataterén írt (és Velenczébe október 11-én ért) tudósítás említi a sebesültek számát, a halottakat 40, illetve 200 főre tevén, mit azonban nagyon kevésnek tartunk; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötete 304. l. Viszont egy másik budai 1603 október 5-iki (Velenczébe október 25-én érkezett) tudósítás, — sőt maga Rusworm is — a törökök veszteségét 10.000-re teszi, a mi szintén tulzott; de mi a szemtanú id. 1603 szeptember 30-iki tábori olasz névtelen adatát fogadjuk el, s tartjuk valószínűbbnek.

⁵ E nevezetes csatának J. W[ussim] által készített egykorú színes tollrajza a Szentendre és Adony közti térség egyes helyeinek pontos fel-tüntetésével meg volt néhai Bubits Zsigmond gyűjteményében s azt «A M. N. Múzeum könyvtárában őrzött magyarországi várak és városok» cz. m. (Budapest, 1880) 25. sz. a. röviden ismertette is, képben is bemutatván egy kis részletét; de a *Történelmi Képcsarnok* igazgatóságának szíves közlése szerint ez a rajz nem jutott a többi metszetekkel hozzá s nincs meg Bubits kassai hagyatékában sem, s ekként ez is egyike azoknak a daraboknak, melyeket Bubits úgy írt le id. művében, mintha a Nemzeti Múzeumé lenne, de soha át nem adott neki!

maradt 1500 kocsis lóra ülve vigyázott, nehogy a környékbeli törökök a tábornot meglepjék és kifoszthassák s így vártak éjfélig, míg a csapatok visszatértek.¹

A mód nélkül hosszúra nyult csatározásban Nádasdyn kívül kitünt Kolonich ezredes, ki a török lovasságot kettészakasztva a hídig üzte s meg is sebesült,² meg Pezzen ezredes, ki a gyalogságot sáncaikba kergette, hol a janicsárokkal kellett megküzdenie.³ Maga a zsákmány 35 szép zászló, 4 ágyú, egy rakás ló, de kevés fogoly volt,⁴ mivel Rusworm parancsára — a keresztények megcsonkításáért — minden kézbe esett foglyot meg kellett ölni;⁵ míg a halottak közt majd ezer főemberről szedtek le aranyszövésű ruhákat és drága ékszereket.⁶

A véres csatából alig 2000 török szabadult ép bőrrel⁷ s a nagy veszteségért a szerdár basa meg az Ázsiai diák kölcsönösen egymást okolták.⁸ Rusworm ellenben azt a taktikai hibát követte el, hogy a helyett, hogy győzelme után — az adonyi szigeten át — a budai oldalon heverő török táborhelyére csapott volna, pesti táborába vonult vissza s ott vesztegelt napokig tétlenül.⁹ Hogy azonban az ellenfél mozdulatait ellen-

¹ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen olasz jelentésből.

² Ortelius id. krónikája 25–26. l. és Istvánfi id. m. 492. lapján, hol azonban a csata tévesen szeptember 29-ikére van téve, Hammernél (id. m. IV. k. 337. l.) Naima nyomán meg éppen 27-ikére, holott id. forrása-inkon kívül Porzia Jeromos gráci nuntius 1603 október 13-iki tudósításában (a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötetében) tisztán írja, hogy 28-án történt, egy másik budai tábori (és 1603 október 18-iki keltű) id. tudósítás meg nyíltan írja, hogy szeptember 29-én nem volt semmi csatározás.

³ Az id. velencei 1603 október 18-iki újsághírből.

⁴ Ezt Istvánfi jegyezte fel, kinek előadását (id. m. 491–493. l.) szó szerint megtaláljuk Somogyi (Simigianus) Ambrus históriája (Szeben 1840.) 327–333. l.

⁵ Ezt Ciancherotti id. 1603 szeptember 30-iki s az id. névtelen olasz, tábori jelentéséből tudjuk.

⁶ Az id. velencei 1603 október 25-iki újsághírből.

⁷ A velencei 1603 október 18-iki id. újsághírből.

⁸ Az id. 1603 szeptember 30-iki névtelen jelentés meg az id. velencei 1603 október 25-iki tudósítás nyomán.

⁹ Stauffer id. műve 127. l.

örizze, naponként őrzőjáratokat küldött szét. Így a mieink szeptember 30-ára virradólag 11 törököt, 113 lovat és 30 zászlót fogtak el s száznál többet öltek meg azok közül, kik a sziget sűrűjébe menekülve igyekeztek hazafelé s ezt a hőstettet az a 150 főnyi magyar előőrs cselekedte, mely arra ügyelt, hogy a török meg ne csinálhassa hidját. Október 1-én meg újabb 21 lovat szereztek és 110 törököt szorítottak a Dunának.¹ Másfelől a megromlott fegyverek javításával, ruhafoltozással s a katonai fegyelemnek vizsgálatok és büntetések által való helyreállításával telt az idő. A csata utáni napon például valami 80 olasz katona szökött meg — nagyobbára Olaszországban keresztény hitre tért török foglyok — kiket másnapra az utánuk küldött magyar huszárok visszahozván, október 4-én tartottak fölöttük ítéletet.² Ez úgy ment végbe, hogy a főprófosz előtt fellállítván őket, hatával lépdeltek sátrába, hol kockát tett elbök s a ki vele legkevesebb szemet vetett, azt káplárjuk rögtön agyonlőtte vagy felakasztatta.³

A török tábor ezalatt csendes volt, mintha békeidőt élne,⁴ de biztonsága érdekében felszedte a kis szigetre vont hidját s pár nap alatt sánczot húzott Buda várától táboráig, mely legalább két olasz méröldnyi hosszú vonalban védelmezte, míg Rusworm katonái egyidejűleg a szentendrei szigetet kötötték össze két hajóhid által a Dunaparttal, hogy esetleg a budai részen üthessenek az ellenfélre.⁵ S midőn ez a szentendrei oldalon tényleg zavarni kezdte a mieinket a hidvetésben, 12 rakott bárkájukat sülyesztették el, megölvén a székesfejérvári béget is.⁶ Pár nappal utána, október 6-án a csepeli hidon a szigetre átvitt ágyuikkal a marsall napestig lövette a török táborát, mely

¹ Ortelius id. krónikája 27—28. l. és az id. 1603 szeptember 30-iki tábori névtelen olasz jelentés nyomán.

² Ciancherotti id. 1603 szeptember 30-iki, továbbá a velencei 1603 október 11 és 25-iki id. olasz tudósítások adatai alapján.

³ Ortelius id. krónikája 28. l.

⁴ Ciancherotti 1603 október 4-iki tábori jelentéséből; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

⁵ A velencei id. 1603 október 11-iki újsághírből.

⁶ Az id. velencei 1603 október 25-iki tudósításból.

ennek következtében kénytelen volt reggelre a parttól beljebb mozdulni,¹ hogy lőtávolon kívül legyen. Az ő ügye azonban ez előrelátó lépése nélkül is jól állott; hiszen Budavárát úgy ellátta, hogy egyáltalán nem kellett féltenie. A prágai udvarban is belátták, hogy az előrehaladott őszi időben Buda ostromát nem lehet kockáztatni — miként még szeptember 25-én is ajánlotta Rusworm marsall. természetesen abból az okból, hogy e nagy feladat megvalósításának reménye csillogtatásával az udvart a seregek küldésére ösztönözze — s nem tanácsos a törökkel csatázni, a miért Rudolf császár azt az utasítást adta a marsallnak, hogy szorítkozzék a Csepel-sziget védelmére és apró csatározásokkal zavarja, fékezze a törököt, míg szokása szerint hazavonul s utána Székesfejérvárt igyekeznek felmenteni.² Hát bizony a prágai udvari hadi tanács lassúsága s a viszonyok káros alakulása eleitől fogva *deffenzívára* utalták Ruswormot, de hogy valami eredménye mégis legyen hadi vállalatának, arra szánta magát, hogy elfoglalja a Csepel és a budai part közt fekvő kis szigetet, melyet a török hajóhíddal kapcsolt budai táborához, hátha sikerülne hamarabb megugrasztania.

E feladat megvalósítására a budai oldalon egy kis földerdőt akart csináltatni, a mire a magyar naszádosokat³ használta fel. Ezek rendeletére 11-én átkeltek a budai partra és az október 12—13 közti éjjel szerencsésen megásták a sánczot egy gyenge erőddel együtt, melyben Kolonich és Sulz parancsnoksága alatt valami 600 hajdú — országgyalogja — helyezkedett el⁴ s a sáncz szélére tíz zászlós kopját szúrtak a földbe. Az így

¹ Rusworm 1603 október 7-iki jelentése a táborból Mátyás főherceghez; a bécsi állami levéltár *Turcica* osztályában.

² Rudolf császár két válasza Rusworm id. levelére Prágából, 1603 október 1-én és 2-án; fogalmazványaik a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

³ Ezeket gróf Sulz az adonyi szigeten írt 1603 október 20-iki Rudolf császárhoz intézett jelentésében így nevezi: Die Haydukhen von den Schaikhen; ugyanott.

⁴ Ennyire teszi számukat Thurzó, Ortelius pedig 300-ra, de a csatát (id. krónikája 28. l.) október 2-ika alatt írja le, bizonyára azért, mert a táborból vett tudósítása ó-naptár szerint volt keltezve, mit ő, ki csak arra

keletkezett védővonal azonban — daczára annak, hogy a Duna szemközti, tulsó partjáról egy ágyúüteg fedezte — oly gyenge volt, hogy meg is hagyták őrségének, hogy a török netaláni támadása esetére vonuljanak ki belőle. De nem így történt. Másnap (13-án) délben ugyanis iszonyú kiabálás közben a törökök lovasságukkal megrohanták a sánczot s a benne meglepett magyarok közül harminczat levágván¹ s valami százat megsebesítvén, az erőd mellett kikötött sajkák közül is elfogtak hatot, míg egy másikon a hajdúk Kolonichot mentették meg nagynehezen. A sánczbeliek segélyére Rusworm ugyan muskétásokat küldött, sőt az adonyi szigeten 40 ágyút is állított fel fedezetükre, csakhogy a tüzmestereket sehogysem lehetett előkeríteni, a mikor szükség lett volna reájuk, mert — épp vasárnap lévén² — részegen fetrengtek a táborban. A marsall erre egy lustálkodó tüzmestert végig korbácsolt, sőt Hohenlohe ezredessel maga töltött és sütött el néhány ágyút. Hanem az már keveset használt, mert a török két órai tusával elfoglalta a sánczot,³ bár maga is sok emberét vesztette e harcban.⁴

A következő nap, hétfőn este a török az elfoglalt sánczból négy ágyúval bombázta Sulz és Strassoldo táborhelyeit, de kevés sikerrel.⁵ Majd fél olasz mérföldnyire a parttól földerdőt hányván, másnap (15-én) mindkét helyről tüzelt a táborra,⁶

törekedett, hogy adatait időrendben közölje — távol az események színhelyétől — gyakran nem vett észre s nem is igen tudott ellenőrizni.

¹ Gróf Sulz id. tábori jelentése adatát fogadjuk el, míg Thurzó Vácziól írt 1603 október 14-iki levelében (id. m. II. k. 93. l.) 300-ról ír!

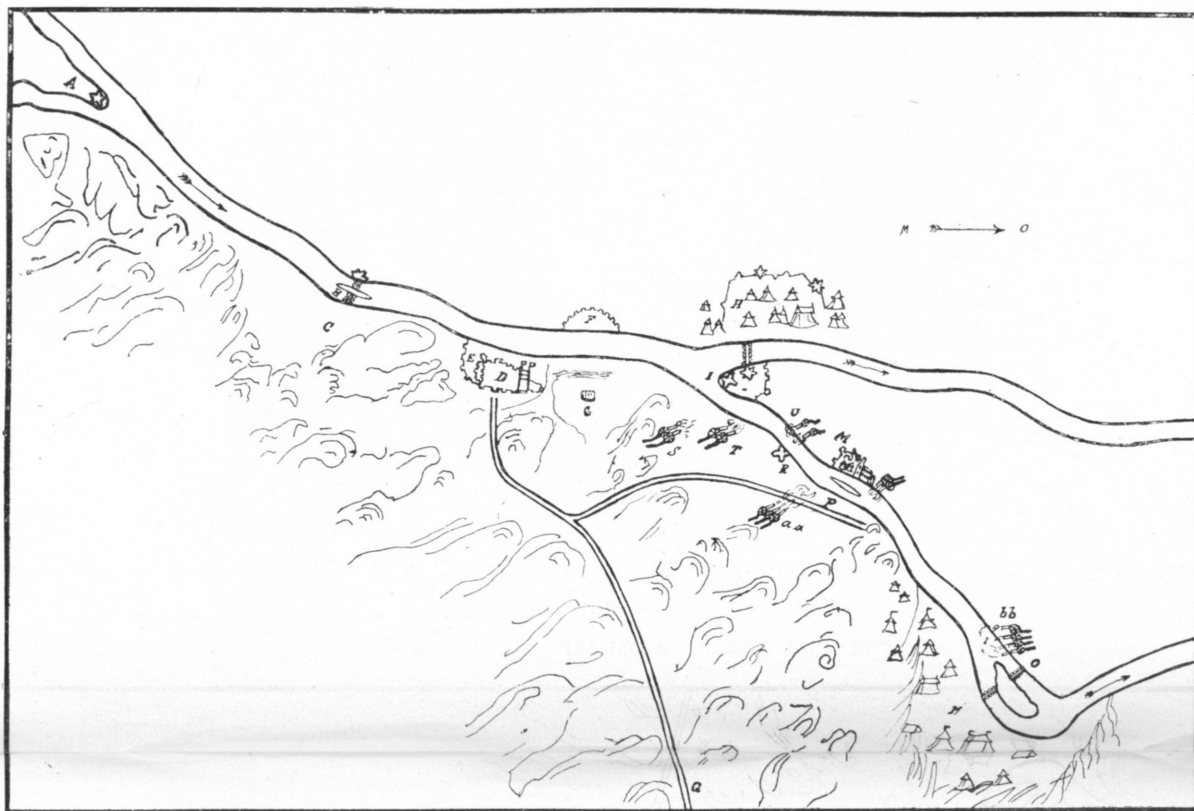
² Ez a vasárnap október 13-ika s bár Ortelius és Ciancherotti szerint a csata 12-én volt, mivel mindkettő utána hétfőt emleget, tévedésök világos és napját e szerint — a francia Bassompierre nyomán — helyesen 13-ikára kell tennünk.

³ Bassompierre szemtanú naplója nyomán Stauffer id. m. 128—131. lapján, Ciancherottinak a pesti táborból írt 1603 október 15-iki levele adatával egyeztetve; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. 2. kötetében.

⁴ Ortelius szerint 4000 embert, a mit nem birunk elképzelni!

⁵ Ortelius id. krónikája 29. l. és Ciancherotti id. 1603 október 15-iki tábori jelentése.

⁶ A tárgyalat eseményeket igen jól szemlélteti az a mellékletünkön bemutatott térrajz, melyet Ciancherotti 1603 október 15-ikén küldött a

A BUDA KÖRÜLI 1603-IKI HADMÍVELETEK TÉRRAJZA.

(1603 október 15-én a Pest alatti táborban készült tollrajz.)

Jelmagyarázata és fordítása. A. Forte di Sant' Andrea. (A Szent Endre-szigeti erőd.) B. Ponte di dove l'anno passato l'imperiali passavano a combattere il nimico et l'anno presente il nimico da Buda avanza con barchoni et dà attraverso al vivere. (Híd, melyen át múlt évben a császáriak az ellenségre szoktak törni, az idén meg a budai ellenség nagy bárkákkal fedezi, hogy eleségszállítását biztosítsa.) C. Piano dove l'anno passato alloggiavano l'imperiali. (Térség, melyen múlt évben a császári hadak táboroztak.) D. Budua. (Buda.) E. Suo borgo. (Buda külvárosa.) F. Peste. (Pest.) G. Monte detto di San Gerardo* o vero Proclaos. (Szent Gellért hegye vagyis a Blockhaus.) H. Imperiali. (A császáriak.) I. Forte impunta al isola Cepelia. (A Csepel-szigeti erőd.) L. Reggimento del conte di Sulz trincierato. (Gróf Sulz elsánczott ezrede.) M. Posto delli Taliani. (Az olaszok helye.) N. Campo ottomanno. (A törökök tábora.) O. Ove è stato rotto parte del campo ottomanno avanzato sopra l'isola. (Az a hely, hol a török tábornak a szigetre nyomult részét tönkretették.) P. Strada per dove il Turco mette il convoio in Buda. (Út, melyen a török Budát ellátja.) Q. Strada che va ad Alba reale. (A Székesfejérvárra vivő út.) R. Forte fatto dalli Ungari alla banda del nemico. (A magyarok által az ellenség oldalán készített erőd.) S. Di dove il nemico tormenta** il campo imperiale. (A honnan az ellenség a császári tábort lődözi.) T. Da dove tormenta il reggimento del conte di Sulza. (A honnan az ellenség Sulz ezredét lődözi.) U. Pezzi che danno calore al forte dell' Ungari. (A magyarok erődjét védelmező ágyúk.) aa. Di dove il Turco tormenta li Taliani. (A honnan a török az olaszokat lődözi.) bb. Di dove l'imperiali tentano di disloggiare il Turco. (A honnan a császáriak a törököt helyéből kimozdítani igyekeznek.)

(E kiadatlan tollrajz ívnyagságú eredetije — melyet Ciancherotti István olasz tisztt küldött Rómába a Pest alatti keresztény táborból — található a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100. C. z. kötete 223. lapjaként beszámozva.)

* Tollhibából írva így: San Tomaso.

** Szó szerint: kínozza; gyötri.

főleg azért, mert azalatt bárkáit lovaival baj nélkül felvontatta Ó-Buda felé, arra a helyre, hol tavaly az ostromló keresztény csapatok hidja állott, melyet úgy látszik újra meg akart építeni.¹ Egyidejűleg Kolonich ezredes huszárjaival és magyarjaival, meg Hohenlohe Lajos Kázmér öt kornéta puskás lovasával csatára indult s egy völgy szorosban a törökre bukkanván, sok bivalyt, lovat és tevét vett el tőle s hajtott a táborba.²

Az október 18-ikáról 19-ikére virradó éjjelen a török felszedte sátorfáját s reggel a mieinkkel szemben, a Gellérthegy alatt *Kelenföldre* szállott,³ honnan 20—21-én iszonyúan ágyúzott, még 24 fontos golyókkal is,⁴ a mi Ruswormot szintén tette buzditá. Sulz ezredest ugyanis Pezzennel együtt október 20-ika éjjelen a kis szigetnél veszteglő török hajóhad szétkergetésére rendelte. E végre 11 sajkára egyenként 12 naszádos hajdút és 20 muskétást raktak, párhuzamosan velök pedig a Csepel-sziget jobb partján 300 muskétás haladt 150 rövidpuskással fedezetükre.⁵ A magyarok látva a török hajók sokaságát, egykedvűen eveztek, de mikor azt a parancsot vették, hogy kiszálljanak a szigeten s ott hadakozzanak, megtagadták az engedelmességet és oldalt húzódtak a part felé, hol a közel félezernyi fegyveres gyalogság haladt. Ezt a magyarok azonban nem annyira óvatosságból s még kevésbé gyávaságból, mint inkább sértett nemzeti büszkeségből tették. Erősítésökre t. i. 50 Landsknechtet kértek Ruswormtól, de az elutasítá kérésöket, azzal a — meggondolatlan — kijelentéssel, hogy nem akarja a kívánt német gyalo-

Pest alatti táborból Rómába, 'Aldobrandini Péter biborosnak, s melyet folyóiratunk számára *Scheibal* János őrmester úr, a bécsi hadügyi levéltár hivatalnoka volt szíves átrajzolni.

¹ Ciancherotti id. fenti leveléből.

² Ortelius id. krónikája 30. l.

³ Ugyanott és Thurzónak a váci táborból 1603 október 19-én írt tudósítása nyomán; Levelei II. k. 93—94. l. Valamint Sulz id. tábori jelentése szerint.

⁴ Ortelius id. krónikája 30. lapján, más följegyzésünk e két nap eseményeiről nem is lévén.

⁵ Gróf Sulz Lajos jelentése Rudolf császárhoz az adonyszigeti táborból, 1603 október 21-ikéről; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

gosok életét kockára tenni. Erre a magyarok vezérei, Nádasdy és Kolonich megtagadták a sziget tervbe vett elfoglalását;¹ de azért a vízen helyt álltak, annyira, hogy a törökök nagyobb számú hajóikkal sem tudták őket körülzárni, sőt néhány sajkájukat meg is szalasztották és lövéseik ellenére baj nélkül visszavonulhattak előlük.²

Egyébb összeütközése nem is volt több egyik hadakozó félnek sem, minthogy a beállott esős idő is siettette a hadi vállalat befejezését. Kedvetlen seregétől maga Rusworm sem várt többé valami különösebb hőstettet s így, miután podgyászát október 27-én csomagoltatni kezdte, 31-én maga is átvonult hadával a szentendrei szigeten keresztül a budai oldalra,³ hol a hídfőt Thurzó György, sógorával, Forgách Zsigmonddal immár 21-ike óta védelmezte.⁴ Itt a marsall a szentendrei erőd előtt csatasorba állította seregét, de látván, hogy az ellenség nem akarja észrevenni, este tábort ütött, minden elsánczolás nélkül. Egyúttal levelet küldött át a török táborába, jelezvén, hogy mivel maga átjött az ő partjára megkímélte a hidverés fáradtságától s így kényelmesebben megverekedhetik a keresztényekkel.

A szerdár nem felelt a marsall hivalkodó levelére s nem reagált arra sem, hogy november 1-én Rusworm néhány száz lovassal maga vonult feléje. De ha csatára kényszerítenie nem is sikerült — a mire a főtisztek úgylátszik a fegyver becsületeért vágyódtak — ez a kis kémszemle elég volt arra, hogy a másnap tartott haditanácsban egyhangúlag kijelentsék, hogy Buda

¹ Ezt az érdekes epizódot — melyről a német tisztek jelentései hallgatnak — egy szemtanú francia tiszt, Bassompierre Ferencz jegyezte fel naplójában; de annyiban hibásan, hogy a budai sáncz-riadal elébe helyezi, a mit egyéb tábori jelentésekkel egyeztetve, a fenti módon illesztünk be (Stauffer id. m. nyomán) elbeszélésünk keretébe.

² Sulz id. jelentése alapján.

³ E szándékáról Rusworm (Stauffer id. m. 223. l.) 1603 október 29-iki levelében értesít Miksa bajor választó fejedelmet, de Ciancherottinak a budai oldali táborból 1603 november 5-én írt jelentése szerint tervét csak a hónap utolsó napján valósíthatta meg, tehát nem 29-én, miként Orteliusnál (id. m. 30. l.) ó-naptár szerint hibásan 19-nek írva találjuk.

⁴ Thurzó id. Levelei II. kötet 95—96. l.

ostromát megkísérelni képtelenség. Hiszen már kenyérük is alig volt 4—5 napra való, zabjuk meg teljesen elfogyott, úgy hogy immár a lovak sem bírták tovább.¹ Hanem azért a keresztény lovagok látogatását a török is viszonzotta november 5-én, midőn a délelőtt folyamán a huszárok őrszemére csapván, három (olasz) mérföldnyire közeledett a mieinkhez. Erre Rusworm d. u. egész hadával ellene indult s két mérföldnyivel visszahátráltatta,² de beesteledvén, minden összecsapás nélkül visszahúzódott; éjjel pedig a török — miután még egy palánkot vert a gellérthegyi erőd körül — csöndesen elvonult Nándorfejérvár felé,³ Buda várát Murád pasa gondjaira bízván.⁴

Ruswormnak ekként már nem volt kivel harcolnia. S mint-hogy amúgy is alig 32.000 főnyi s naponta fogyó, fegyelmezetlen hadával⁵ alig másfél olasz mérföldnyire Budától,⁶ nem kísérhette meg a vár kiostromlását, tétlenül nézte bevehetetlen ormaít és elmélkedhetett az idei hadjárat újabb eredménytelenségén. Még örült, hogy a budaváriak nem zavarták kirohanásokkal, de annál gyávább volt az az idén is megújult cselekedete, hogy neszét vevén valami fürdőző törököknek, november 13-ika éjjelén Hohenlohe 300 nemesével körülfogta a budai főmelegfürdőt, kardélre hányván a benne talált 30 fürdőző védtelen embert.⁷

A Buda elleni idei hadjáratnak majdnem tíz heti újabb

¹ Rusworm jelentése Mátyás főherceghez a szentendrei táborból 1603 november 2-ikéről és 5-ikéről; a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. 95. fasciculusa No. 78. Exp. jelzése alatt.

² Ciancherotti id. 1603 november 5-iki tábori jelentése és Ortelius id. m. 31. l. szerint, mely ezt a mozdulatot november 4-ikére (6-naptár szerinti október 26-ikára) teszi.

³ Ortelius id. krónikája 31. l.

⁴ Pecsevi adata, a *Századok* id. 1892. évf. 406. l.

⁵ Rusworm serege Soronzó Ferencz prágai velencezi követ 1603 november 10-iki jelentése szerint (az id. *Disacci* 33. kötetében) e hadjáratban 24.000 gyalogosból és 8000 lovasból állott, a mindig nagyító Bassompierre azonban 45.000-re teszi; Stauffer id. m. 225—226. l.

⁶ Ciancherotti t. i. id. 1603 november 5-iki levelét így keltezi: Del campo dalla riva di Buda una lega et mezza da essa città.

⁷ Ortelius id. krónikája 31. l.

kudarczáért és sok véráldozatáért a seregek most is Ruswormot okolták. Ezért, hogy ellenfeleit elhallgattassa a szerencsétlen kezű marsall hirtelen Hatvan visszafoglalására határozta el magát. E végből négy ezredét Sulz és Strassoldo vezérlete alatt a magyar huszárokkal és Thurzó 200 lovasával november 12-én indítá útnak felosztalott budai táborából s harmadnapra maga is utána menvén többi seregével,¹ 19-én sikerült is megadásra bírnia körülárkolt várát.²

A nagy garral hirdetett, de nehezen megindult idei hadjárat ez egyetlen eredményének Serra pápai hadbiztos is szemtanúja volt, miután a szentszék újabb pénzáldozata mellett is keservesen szemlélte a Buda alatti sikertelen harcok és czéltalan erőlködések költséges kísérleteit.³

★

A Buda és Pest alatti 1602—1603. évi hadi események fenti elbeszélése folyamán állandóan találkoztunk magyarokkal, a kik rendszeren az első tűzvonalba állítva mindenütt vitézül megállták helyüket Budavára kétszeri sikertelen ostromának idején. De még jobban kitűnik szerepük és a Buda visszavívását czélzó hadjáratban való részvételük, ha — összefoglalásképpen — csoportosítjuk a magyarokra vonatkozó szétszórt adatokat s úgy vizsgáljuk meg, mennyi rész jutott véreinknek e nevezetes vállalkozásban, mely elsősorban őket érdekelte leginkább.

¹ Ciancherotti Hatvan alatt 1603 november 18-án írt levele, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100 C. 2. kötetében; Ortelius id. krónikája 31. l. Thurzó levelei II. k. 102. l. és Sulz 1603 november 19-iki jelentése a hatvani táborból Mátyás főherceghez; a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. 95. fasciculusa Nov. 72. Exp.

² Ciancherotti Hatvan alatt írt 1603 november 20-iki levele; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 100 C. 2. kötetében.

³ A budai táborból Serrának, sajnos egyetlen jelentése sem maradt reánk, de hogy ott volt — legalább a hadjárat vége felé — maga írja Hatvanról 1603 november 19-én keltezett és Malfetta velencei nuntiusnak írt levelében; (a római vatikáni Borghese-levéltár III. 51. a. kötete 351. l.) csakhogy későn jutott le, mert Rudolf császár 1603 október 31-iki válaszában olvassuk, hogy Serra október 19-én ért Bécsbe; fogalmazványja a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

Az 1602-ik évi hadjáraton kezdve már az esztergomi táborban annyi volt a magyar, hogy Thurzó György érsekujvári kapitány kijelentése szerint: sok ideje, hogy együtt annyit nem látott.¹ Mikor a sereg október 2-án Budát megszállotta² Rusworm «marsalk» előljáróban szintén a magyarokat rendelte Nádasdy és Thurzó vezetésével; sőt a budai melegfürdőtől és löportoronytól a vizivárosig és rondellájáig Eörsy Péter vitte a huszárokat és hajdukat győzelemre;³ bár Thurzó szerint több magyar gyalog kellene a hadban, a miért irt is a hatásköre alá tartozó vármegyéknek.⁴ A következő nap Thurzó «szolgái» is szerencsésen jöttek meg *csatával*, mert 13 eleven törököt, tevéket, lovakat és egyébféle marhát hoztak, 4-én meg a közeli Érdet foglalták vissza *hitre* a pogánytól.⁵ Pest városának elfoglalásában is része volt Thurzónak, a ki egyik vajdáját, Barbély Lászlót veszté el benne, «egyébb szegény legények» mellett. Ennek daczára a magyaroknak semmit sem adtak a pesti erődben talált zsákmányból, sőt egynéhányat meg is öltek miatta,

¹ Thurzó levelei II. k. 44. l.

² Buda és Pest 1602-iki látképe meg van Zimmerman Vilmos Péter augsburgi polgár rézkarczában *Dilbaum* Sámuel Eikonográfiája (Augsburg, 1605.) 57. lapján, de gyenge, rossz kivitelű. Sokkal pontosabb ennél az a 75 jelmagyarozással bővített (13×22 cm nagyságú) rézmetszet, mely Dilich id. krónikája 347. l. látható, de annyira apró és elmosódott nyomású, hogy horganyaratású hasonmásban nem mutathattuk be, bár a tábor rajzán igen részletesen tünteti fel az egyes ezredek helyeit és neveit, melyek közül az alábbiakat jegyezzük ki pótlásképpen: Graf von Ostfriesland; Herr von Gera und seines untergebenen Oestreichische Landvolks 8 Fähnlein; Oberst Stadlau mit 3 Salzburgischen Fähnlein Fussvolk; Herr Asslborn Rittmeister der Feldmarschalkischen Rennfahn; Monsieur de la Gagna mit 3 Cornet Kürissern; Herrn Obristen Otto von Vahnstein fränkische 3 Fahnen Reuter és Herrn Obristen Mengersreuter 4 Fahnen Reuter.

³ Gall Bernát Leó haditanácsos jelentése Mátyás főherceghez az ó-budai táborból, 1602 október 3-ikáról; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁴ Thurzó levelei II. k. 46–47. l.

⁵ Gall és Bonhomo Péter jelentése Mátyás főherceghez az ó-budai táborból, 1602 október 5-ikéről; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

midőn részt kért magának belőle az osztozáskor. S hogy ez rendszeresen így történt, híven példázza Thurzó e kifakadása, hogy: mind csak az német töltődik az zsákmánnyal, minékünk soha semmi hasznunk belőle.... *Ezután az szegény magyar sem fogja keményen, ha így kezdenek cselekedni szegényekkel.*¹ Ám azért, a mint keserősége mult, mégis csak *keményen* s vitézül küzdött a magyar, mert sarkalta reá veleszületett bátorsága s gyakran sértett büszkesége. Magát Ruswormot is magyarok mentették meg az október 13-iki mézszárlásban a pesti hídfőnél, midőn a marsall Nádasdyval és Thurzóval 600 magyar lovast akart bevinni Pestre, de mivel a török had dereka már Pest alá érkezett nem sikerült s ekkor a két magyar kapitány vitte át a hídon 40 lovasával, kik közül d. u. egy óráig többet megöltek.² Még Thurzó inasa, Gazi is sebes lett, a pesti oldalon maradt magyar sereget pedig éjjel hajókon hozatták át, mert szárazon semmiképpen el nem jöhettek. Thurzó *csatái* egyidejűleg 34 foglyot és 9 tevét szereztek gazdájuknak; köztük főembereket s janicsárokat,³ a mi — a váltságdíjra való tekintettel — nagy anyagi hasznot jelentett, ha meggondoljuk, hogy olyik 3000 forintot is ígért szabadulásáért. Hasonló szerencsével járt Horváth László nevű vitéze, a ki 17-én 24 törököt és sok lovat, öszvért hozott, épp akkor, midőn Thurzó Nádasdyval nagy fáradtan tért meg a várból kiütött törökök elleni harcából.⁴ Aznap este ért a táborba Mátyás főherczeg is (300 vértessel és 2500 főnyi fölkelő néppel),⁵ hogy szemtanúja legyen pár nap mulva az október 22-iki fő-rohamkor a magyarok kitartásának és főleg helytállásának, a mi azért volt feltűnő, mivel az eleinte jószívvvel előre törő katonák a falrések előtt minden

¹ Thurzó levelei II. k. 51. l.

² Gall Bernát haditanácsos 1602 október 14-iki jelentése Mátyás főherczeghez; a bécsi hadügyi levéltár *Feldakten* osztályában és egyidejűleg írt másik jelentése az állami levéltár *Hungarica* osztályában.

³ A Buda alatt való táborból írt 1602 október 14-iki levelében; Levelei II. k. 54. l.

⁴ Ennek ismeretét Thurzónak köszönhetjük; Levelei II. k. 56. l.

⁵ Ezt a számadatot Dilbaum budai képmagyarázata szövegéből ismerjük.

bátorságukat elvesztették s révetegen úgy állottak, *mint az el-tévedt juhok*.¹ A rohamban résztvett magyarokon kívül egyébként 500 hajdút rendeltek a vízitoronyhoz, s a Thurzó-féle lovasokat a tábor védelmére; míg Nádasdy, Kolonich és Thurzó csapataikkal a hegy mögött a várbeli török seregek kirohanását ellen-őrítették.² A gyászos végű roham után³ Mátyás főherczeg ismételtelen kijelentette, hogy több gyalogságra lett volna szükség s talán az ő dicsérete nyitotta meg az önző kapzsi németek ajkát arra a vallomásra, hogy: *magyar gyalog nélkül semmiképen-ök Budát meg nem vehetik*.⁴ Azonban ez elismerés daczára sem fizették őket pontosan s nem ruházták kellően, a miért kedvetlenek és bizony gyakran rakoncátlanok voltak. Ennek tulajdonítható tán az is, hogy midőn október 26-án Thurzó Nádasdyval Pestre ment s gyalogságát kibocsátották, «hogy az sánczokat megüssék», ok nélkül megfutamodott, mielőtt még a török sánczához ért volna. Ekkor tiporták agyon Eörsy Pétert, a bátor hajduvezért is, a ki tartóztatni akarta őket (s kit aztán illő katonai díszszel másnap Esztergomba kísérték a magyarok temetni),⁵ míg a pesti erőd magyar őrsége hadnagyává helyébe Nagy Jánost nevezte ki a főherczeg másodmagával.⁶

Ámde ezt a fegyelmetlenségből eredő kudarczot hamar feledtették a magyarok azzal, hogy Mátyás főherczeg kívánságára Nádasdy és Thurzó a német Mersperg ezredessel⁷ október 31-én Adony megvételére indulván, azt a hajókról partra szállított ágyúktól megrémült török őrsége puskalövés nélkül hitre

¹ Mátyás főherczeg szavai (Wie die verirrten Schaff) a budai táborból 1602 október 23-án Rudolf császárhoz intézett jelentésében; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

² Az eredeti tábori «Ordnung» alapján, Mátyás főherczeg 1603 október 24-iki jelentése mellett; ugyanott.

³ A rohamban megsebesült «niversi herczeg» neve: Carolus Gonzaga dux Nivernensis; Piasecki krónikája 208. l.

⁴ Thurzó levelei II. k. 61. l.

⁵ Ugyanott, 63. l.

⁶ Mátyás főherczeg 1602 október 28-iki tábori jelentéséből; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁷ Ennek nevét említi Dilbaum is idézett képmagyarázatában.

megadta,¹ úgy hogy másnap késő este már újra a budai táborba juthattak.² De mivel a török elvonulásával egyidejűleg híre jött, hogy Fejérvárról pihent sereggel készül feljönni, november 2-án ismét ellenök rendelték Thurzót *szabad hajduival* meg Nádasdyt lovasaival, ezuttal Herberstein tótországi generális társaságában, kik aztán a közelgő törököt útjában feltartóztatták s négy zászlójukat 60 főemberükkel elfogván, diadallal tértek meg másnap a táborba, épp midőn a török a sánczokra csapván a német *lancznethekben* s a vármegyei gyalogokban (két főtiszt megölése mellett) annyi kárt tettek.³ Egyébként e sánczokat s robbanó aknákat is felsőmagyarországi bányászok készítették.⁴ Ezek a hamar tűzpróbát ért (300 főnyi lovast és 200 gyalogost kitevő) megyei csapatok pedig éppen akkor — november 2-ika reggelén — értek a táborba Rueber György ezredes vezetésével, 700 huszárral, 200 lovas szabadhajduval, 300 gyaloghajduval s a zöld, sárga és vörös rokkosokkal együtt.⁵ Másnap délelőtt azonban újra dolguk akadt, a mennyiben híre jöven, hogy a fejérvári úton egy török «csata» tünt fel, Nádasdy ment Herbersteinnal reája, de mivel sokáig késtek, Kolonich segítségükre indult s rájuk akadván, a török 4 zászlójával és 70 emberével estefelé érkeztek vissza a táborba, melyben a várból kitört törökök akkora pusztítást végeztek.⁶

Az oszlás alkalmával — melyet Mátyás főherczeg Isten

¹ A három csapatvezér jelentése Ruswormhoz az adonyi táborból, 1602 október 31-ikéről; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

² Egy 1602 november 4-iki német ujsághír szerint Batthyány Ferencz is velök volt. (*Hungarica*.)

³ Thurzó levelei II. k. 65—67. l. nyomán készült ez előadásunkkal első leírásunkat helyesbbitjük, hol olasz forrásaink adatait egyeztetvén, Thurzó két egymásutáni adonyi hadivállalatát tévesen egynek s egymást kiegészítőnek véve Adony elfoglalását november 2-ika alatt ismertettük.

⁴ Dilich id. m. 345. l. olvassuk ugyanis, hogy 100 ilyen bányász érkezett a hadvezetőség rendelkezére 1602 október 2-án a budai táborba.

⁵ Mátyás főherczeg 1602 november 3-iki jelentése Rudolfhoz, a budai táborból; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁶ A főherczeg 1602 november 4-iki jelentése, ugyanott; melyben azt olvassuk, hogy — ellentétben korábbi nagyobb adatunkkal — mieink közül 550 embert temettek el.

akarátának s a lehetetlenségnek tulajdonított¹ — Pest őrsege elrendelésében is része volt Thurzónak,² hiszen a november 13-ikán érkezett s az erődbe rendelt, de újra kivezényelt 3000 morva fölkelő gyalog helyére a főherczeg a Sulz-ezred 1700 ép emberét rakta, továbbá pozsonymegyei 200 magyar lovast és 500 hajdut, kényelmükre hat sajkát is adván. Az adonyi kastélyba pedig Pogrányi Benedeket küldte 500 hajdúval, kik azt oly gyengének találták, hogy nem akartak benne megmaradni.³

Tevékeny részt vett Thurzó Nádasdyval, Forgáchcsal és másokkal — mint láttuk — a rákövetkező 1603-ik év őszen megújított hadjáratban is,⁴ melyben mindig az első tűzvonalban szerepeltetik a magyarokat; sőt a Ruswormra neheztelő, csacsogó francia Bassompierre naplóföljegyzéséből tudjuk, mennyire nem kímélte őket a marsall, német katonaságát becézve. Ámde a hadjárat sikere természetesen nem ezen mult, hanem nagyobbára megint a hadvezetőség ügyefogyottságán, hogy ismét későn fogott hozzá s akkor is oly lassan, hogy a keresztény had nagyrésze csak október 1-én ért Pest alá, az egész pedig csupán egy hónap mulva volt együtt, midőn már az elemekkel: széllel, esővel és hóval is küzdenie kellett. Ez volt oka annak is, hogy nem lehetett Buda igazi ostromára és körülzárolására gondolni, a mit Rusworm szóval és írásban még június havában annyit sürgetett Rudolf császárnál.⁵ De viszont taktikai hiba volt, hogy a hadvezetőség a pesti oldalra, illetve a szűk Csepel-szigetre helyezte át a hadműveletek színhelyét, a mi védelmet nyújtott ugyan a keresztény seregnek, de babért és dicsőséget nem!

Ily körülmények közt és események után Ruswormnak még

¹ A budai táborból írt 1602 november 13-iki jelentésében kéri ugyanis Rudoltot: solchen Aufbruch und Verlassung dieser Belagerung Gottes Gewalt und der Unmöglichkeit zu messen. (Ugyanott.)

² Thurzó levelei II. k. 72. l.

³ Mátyás főherczeg 1602 nov. 14-iki és 18-iki jelentése Rudolffhoz a budai és esztergomi táborokból; a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.

⁴ E hadjárat eseményeinek összefoglalása olvasható: Don Gulliéndi San Clemente prágai spanyol követ 1603 december 20-iki jelentésében is; Óváry id. oklevél-másolatai III. k. 137. sz. a.

⁵ Rusworm id. 1603 november 2-iki szentendrei jelentésében.

különben helyes cselekedetei sem váltak szerencsésekké. Így pl. elvonulásakor Gaisperger ezredest rendelte Kolonich és Römer néhány száz gyalogosával a pesti erődbe.¹ De Gaisperger pár nap múlva — a marsall tudtán kívül — kivonult Pest városából (hová azonban büntetésből újra be kellett vonulnia) s csupán a tiroli Römer maradt benne öt zászlóaljával.² De ez is oly nyomorult, éhező vala, hogy mindössze 700—800 embere volt egészséges, harczképes.³ Sokat is nyavalyogtak egész télen, midőn a befagyott Dunán semmi élelmet nem kaphattak Esztergomból, a bekövetkezett 1604-ik esztendőben meg zsoldot sem.⁴ A hadvezetőség nyár folyamán aztán Römert Huszt vára őrzőjével, *Jägenreitter* Wolff Ehrenreich főkapitánynyal váltotta fel, ki azonban annak hírére, hogy a török hajóhadával Pest ostromára közeledik, félelmében — minden támadás nélkül — öt zászlóalj gyalog és hat szakasz lovasőrségével szeptember 5-én⁵ gyáván kivonult belőle, egy csomó löszert és élelét hagyván hátra, miután — némi előrelátó gondosságát akarván fitogtatni — felgyújtotta a házakat s beütötte a boroshordók fenekét,⁶ hogy az ellenség hasznukat ne vegye.

Így jutott ismét — kardcsapás nélkül — török kézre a pesti erőd,⁷ mely 1444 lépésnyi széles volt⁸ és akkora, hogy

¹ Hibás és légből kapott Ortelius (id. krónikája 31. és 34. l.) amaz előadása, hogy Gaisperger a töröknek valami 300 hajóját gyújtotta fel a vízivárosnál, nehogy átjöhessen a pesti oldalra!

² Rusworm 1603 nov. 12-iki budai és 20-iki hatvani jelentése a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. 95. fasciculusa Nov. 78. Exp. jelzése alatt.

³ Althan ezredes Mátyás főherczegnek Esztergomból, 1603 december 21-ikén; a bécsi állami levéltár *Turcica* osztályában.

⁴ Erről panaszkodik Pestről írt 1604 február 28-iki levelében Bernardo Buzin flandriai tiszti Fürstenberg Frigyesnek; a bécsi hadügyi levéltár Wiener H. K. R. Juni 160. Registratur aktájában.

⁵ Pest feladásának napját sokan (így pl. a *Magyar hadi krónika* is) hibásan, 1603 szeptember 10-ikére teszik.

⁶ Ortelius Chronológiájának IV. része (Nürnberg, 1613.) 31. l. és Istvánfi id. m. 495. l.

⁷ A Buda és Pest körüli 1603-iki hadi eseményekről irodalmunkban legközelebb eddig Szentkláray Jenő írt, id. m. 205—207. l.

⁸ Gaisperger (Gaisburger) ezredes Pestről írt 1604 április 5-iki levele szerint; Stauffer id. m. 144. l.

falainak körüljárása egy órába került,¹ területe pedig háromszor nagyobb Pozsonyénál.² Mecsetjeire a török most már újra fel-tűzhette a félholdat s áldhatta benne Istenét két emberöltőn át, mert a keresztények nem zavarták többé birtoklásában mind-addig, míg a római szentbirodalom s a szentszék és Isten segítségével a század végén — 1686-ban — Budával együtt véglegesén vissza nem foglalták tőle. Dr. VERESS ENDRE.

¹ Egy 1576-iki feljegyzés szerint, Rómer Flóris: A régi Pest (Buda-pest, 1873) 88. l. míg 1602-ből való kis fametszetű rajza meg van ugyan-ott, a 45. lapon. E falakról Mátyás főherceg id. 1602 november 3-iki jelentésében a következőket írja: «Die Stadt Pest ist mit einer Ringmauer umbfangen, hat kein Graben, kündte aber fortificirt und die Donau ringsherumb gefürt werden», a mi 1602 végén részben meg is történt s úgy-látszik annyira jól, hogy a török másfél esztendeig nem is tudta ostrommal elfoglalni.

² Dilbaum budai látképe magyarázó sorai szerint, a miről bővebben Gall és Bonhomo haditanácsosok 1602 október 8-ikán a következőket írták a budai táborból Mátyás főhercegnek: Die Stadt Pest ist dreimal so gross als Pressburg und mit starken Rundeln und ein Gemauer von Quaderstück gebaut. (Eredetije a bécsi állami levéltár *Hungarica* osztályában.)

Európai hadi tanács; a jobb oldalon egy magyar kapitány képével, 1672-ből.